

В.Д. Бородінов, І.І. Сисоєва

Донецький національний університет, Україна

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті характеризуються основні етнонаціональні спільності в Україні, досліджена якісна і кількісна динаміка розвитку основних етнічних груп у незалежній Україні на основі даних Всесоюзного перепису населення 1989 року і Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Використовуючи довідковий і статистичний матеріал, автори виділяють основні тенденції етнополітичного розвитку України в ХХ – на початку ХХІ століть.

Ключові слова: етнонаціональні спільності, поліетнічність, перепис населення, культурно-національні товариства, національне відродження.

У процесі історичного розвитку внаслідок дії різного роду чинників, передусім багатовекторної міграції, в Україні сформувався поліетнічний склад населення. На території країни поряд з автохтонним українським етносом проживають представники інших народів. Етнодемографічний потенціал сучасної України становить 18 найчисельніших етнічних груп (українці, росіяни, євреї, білоруси, молдавани, кримські татари, болгары, угорці, вірмени, греки, татари, цигани, грузини, німці, гагаузи).

Для сучасної етнонаціональної структури українського соціуму характерною ознакою є зростання етнічної самосвідомості усіх його структурних етнокомпонентів та прагнення зберегти власну ідентичність.

Для України, на території якої проживають представники понад 130 національностей [1, с. 14], питання дослідження динаміки основних етнонаціональних спільнот є особливо актуальним. Отже, **мета даної статті** – на основі порівняння результатів переписів населення України 1989 та 2001 років розглянути кількісну та якісну динаміку розвитку етнічних груп в незалежній Україні.

Досягнення поставленої мети можливе шляхом вирішення наступних задач:

1. Виокремити та охарактеризувати етнонаціональні спільноти в Україні.
2. Розглянути кількісну та якісну динаміку розвитку основних етнічних груп в незалежній Україні.
3. Виокремити головні тенденції етнополітичного розвитку України у ХХ – на початку ХХІ ст.

Найбільший внесок у розробку даної проблеми здійснили такі авторитетні в вітчизняній науці вчені, як Ю.І. Римаренко, В.Б. Євтух, О.В. Антонюк, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова, М.Т. Степико, В. Наумко, В.А.Рибкало, О.М. Майборода.

Формування етнічної гетерогенності населення України в історичному просторі, як підкреслює В. Євтух, відбувалося двома основними шляхами. По-перше, через автохтонів, до яких зараховують передусім українців, певною мірою росіян, білорусів, представників деяких інших етносів, тобто ту їх частину, яка веде свій родовід від племен, що населяли територію України в її нинішніх географічних межах у давні часи. По-друге, у процесі міграції вихідців з різних народів під впливом найрізноманітніших чинників [2].

З'ясувати кількісну та якісну динаміку розвитку етнічних груп в незалежній Україні допоможе порівняння результатів переписів населення України 1989 та 2001 років (табл. 1).

Із табл. 1 видно, що динаміка чисельності і складу населення України за підсумками Всесоюзного (1989) і Всеукраїнського (2001) перепису населення в основному не зазнала

суттєвих кількісних змін. В той же час ці зміни відбулися з такими етнічними спільнотами, як росіяни, поляки, румуни, вірмени, азербайджанці, грузини та особливо євреї та кримські татари.

Таблиця 1 – Чисельність і склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року

	Кількість (тис. чоловік)	В % до підсумку		2001 рік в%до1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	37541,7	77,8	72,7	100,3
росіяни	8334,1	17,3	22,1	73,4
євреї	103,6	0,2	0,9	21,3
білоруси	275,8	0,6	0,9	62,7
молдавани	258,6	0,5	0,6	79,7
болгари	204,6	0,4	0,5	87,5
угорці	156,6	0,3	0,4	96,0
греки	91,5	0,2	0,2	92,9
кримські татари	248,2	0,5	0,0	в 5,3 р.б.
вірмени	99,9	0,2	0,1	в 1,8 р.б.
татари	73,3	0,2	0,2	84,4
цигани	47,6	0,1	0,1	99,3
грузини	34,2	0,1	0,0	145,3
німці	33,3	0,1	0,1	88,0
гагаузи	31,9	0,1	0,1	99,9

Проаналізуємо результати переписів 1989 та 2001 років даних спільнот більш детально.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року абсолютна і відносна кількість **українців** порівняно з 1989 роком зросла в 13 областях (Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій), містах Києві та Севастополі. При цьому має місце скорочення абсолютної кількості українців у Вінницькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернігівській, Тернопільській і Хмельницькій областях, хоча питома вага їх у складі всього населення збільшилась і коливалась від 58 % у Луганській області до 94% у Вінницькій [3, с. 182, 183].

За переписом 2001 р. в Україні, крім українців, проживає 10,7 мільйона (22,2%) представників етносів інших державних утворень. Повторюючи тезу про те, що основу етнотемографічного потенціалу України становлять 18 її найчисельніших етнічних груп, розглянемо динаміку їх існування в період 1989 – 2001 рр.

Згідно з даними перепису 2001 року кількість **росіян** становила 8,3 мільйона осіб і була на 3 мільйони (26,6%) менша, ніж у 1989 р.; питома вага знизилася відповідно з 22,1% до 17,3%, або на 4,8 відсоткового пункту. Із розпадом СРСР та утворенням незалежної України і Російської Федерації міграційний приріст росіян в Україні на поч. 90-х років навіть дещо зростає порівняно з попереднім десятиріччям, досягши 72,5 тис. осіб у 1991 р. і 69,9 тис. у 1992 р. Однак уже у 1993 р. міграційне сальдо росіян вперше за

мирного часу стає від'ємним (-15,8 тис. осіб). У 1994 р. від'ємне сальдо міграції російського населення досягає 85,5 тис. осіб.

Головну роль у переважанні відтоку росіян з України над притоком відіграють, очевидно, економічні причини, зокрема зростаюче відставання від Росії за рівнем життя. Крім того не варто забувати, що частина росіян в умовах незалежної України могла просто змінити свою самоідентифікацію і назвати себе українцями. Цьому цілком сприяє культурна та мовна близькість двох етносів.

Абсолютна і відносна кількість російського населення скоротилася в усіх регіонах. Українські росіяни розселені по території України нерівномірно. Крім Автономної Республіки Крим і Севастопольської міськради, де частка росіян становить відповідно 58,3% і 71,6% усіх жителів, найбільше їх проживає у Донецькій (1,8 млн осіб, або 14,2% від усієї кількості), Луганській (991,8 тис. осіб, або 11,9%), Харківській (742 тис. осіб, або 8,9%), Дніпропетровській (627,5 тис. осіб, або 7,5%), Одеській (508,5 тис. осіб, або 6,1%) та Запорізькій (467,7 тис. осіб, або 5,7%) областях. Питома вага росіян відносно усього населення в цих регіонах також є високою і коливається від 17,6% у Дніпропетровській до 39% – в Луганській. Загалом на зазначених територіях проживає 54,3% (5,2 млн) усіх росіян, а з урахуванням Автономної Республіки Крим і м. Севастополя цей показник становить 71,6% (6,6 млн). Сьогодні 9 з кожних 10 росіян – жителі міст, передусім великих індустріальних центрів півдня і сходу країни.

Національно-культурні інтереси етнічних росіян в Україні представляють 27 всеукраїнських і регіональних громадських товариств і об'єднань. Зокрема, в Києві працює 4 товариства: всеукраїнське товариство «Русь» (створене у 1990 р.), київське культурно-просвітницьке товариство «Руське зібрання» (працює з 1990 р.), Пушкінське товариство (виникло у 1991 р.) і національно-культурне товариство «Київська Русь» (діє з 1993 р.).

Державно-політична консолідація національностей України великою мірою залежить від вирішення росіянами проблеми своєї ідентифікації – формування у них почуття причетності до української держави. Як свідчать дані опитування, більшість росіян не відчувають себе в Україні чужими (таку відповідь дали 90% російських жителів Криму, 89% – у східному регіоні, 86% – у центральних і південних обл. та 68-72% – у західних обл.). Близько 3/4 опитаних висловили тверде бажання залишитися жити в Україні за будь-яких обставин [4, с. 320].

Разом з тим формування у росіян чіткої ідентифікації себе з українською державою за всієї традиційної толерантності стосунків українців і росіян і значною мірою адаптованості до місцевих умов є процесом психологічно складним і потребує певного часу.

Щодо **євреїв**, то останнього часу, порівняно з 1989 р., їх чисельність зменшилася майже на 79%, з 486 тис. до 103,5 тис. (0,2% населення України за переписом 2001 р.), з яких лише 3% зберегли рідну мову; решта розмовляє російською (83%) та українською (13,5%). Дві третини (63%) усіх євреїв проживають у Києві (18 тис. осіб), Дніпропетровській (13,8 тис. осіб), Одеській (13,4 тис. осіб), Харківській (11,6 тис. осіб) та Донецькій (8,8 тис. осіб) областях.

Така динаміка стала результатом тривалої еміграції євреїв в Ізраїль та країни Заходу. Найбільше дозволів на виїзд до Ізраїлю було видано в 1990 р. – 68 тис. Щодо напрямів єврейської еміграції, то, крім Ізраїлю, куди виїздила більшість емігрантів (70%), здійснювався виїзд і в інші країни, насамперед до США і ФРН. Упродовж 1991 – 1993 рр. еміграція євреїв дещо уповільнилася, а в 1994 р. знову почала інтенсивно зростати у зв'язку з погіршенням економічної ситуації. В цілому євреї становили майже 50% емігрантів. У подальшому цей відсоток буде знижуватися, але лише внаслідок зменшення кількості євреїв, які залишилися, порівняно з іншими категоріями емігрантів.

В Україні створено велику кількість єврейських товариств різних спрямувань, які об'єднані у всеукраїнські організації. Найбільші з них – Асоціація єврейських організацій та общин України (у складі 120 об'єднань) і Товариство єврейської культури України, яке має відділення в багатьох містах. Офіційно зареєстровано також 29 релігійних юдаїстських громад.

Згідно з переписом 2001 р. на третє місце за чисельністю, яке раніше займали євреї, вийшли **білоруси**, яких нараховується 275,8 тис. осіб, що становить 0,57% населення України (1989 р. – 0,9%). Серед них: у Донецькій області – 44,5 тис. осіб (16%), Дніпропетровській – 29,5 тис. осіб (10%), АР Крим – 29,3 тис. осіб (10%), Луганській – 20,6 тис. осіб (7%), м. Києві – 16,5 тис. осіб (6%). За рідну білоруську мову вважають 19,7%, українську – 17,4%, російську – 62,4%, молдавську – 42%. Головною причиною інтенсивного зменшення кількості білорусів в Україні (38%) є еміграція та (більшою мірою) асиміляція. Серед білорусів в Україні переважає міське та високоосвічене населення, яке є найомільнішим у цих процесах. Щодо втрати характерних етнічних ознак, то у Донецькій області вважають рідною білоруську мову лише 10,4% білорусів, російську – 85,5%, українську – 3,9%. У Рівненській області, де білоруси є переважно сільськими жителями, вважають рідною українську мову 80%, а білоруську – 11,2%, що також є безперечним показником асиміляції. Навряд чи можна говорити про природне зменшення (навіть з урахуванням загального скорочення населення країни на понад 7%)

Однак, не дивлячись на статистику, в Україні успішно і доволі активно функціонують ряд громадських об'єднань білорусів: Всеукраїнська спілка білорусів з осередком у Києві, Білоруське культурно-просвітницьке товариство у Сімферополі, Обласне земляцтво білорусів у Вінниці, Волинське товариство білорусів у Луцьку, Закарпатське обласне товариство білорусів «Сябри» в Ужгороді, Товариство білорусів «Мінськ» у Запоріжжі, Білоруська громада Львівської області у Львові, Рівненське обласне управління «Білорусь» та інші.

Нині в Україні п'яте місце посідають **кримські татари**, чисельність яких у міжпереписний період зросла у 5,3 рази і становила 248,2 тис. осіб (у 1989 р. їх було 46,8 тис. осіб). Такий стан обумовлений наслідком їх повернення в Україну з місць депортацій, яке розпочалося ще в середині 80-х років (у 1989 р. Верховна Рада СРСР формально засудила депортацію) і особливо набуло масового характеру наприкінці 90-х років ХХ ст.

В АР Крим проживає 243,4 тис. осіб, що становить 98% загальної чисельності кримських татар в Україні та 12% загального населення півострова. За переписом 2001 р., 92% кримських татар вважають рідною мову власної національності, 6% – російську мову.

Кримські татари сьогодні – консолідована національна меншина зі значною політичною активністю та високим рівнем організованості й дисциплінованості.

Кримськотатарський другий Курултай (перший у 1917 р.) ухвалив 1991 р. у Сімферополі декларацію про національний суверенітет, затвердив національні прапор і гімн. Постійне представництво – Меджліс (до якого, однак, входять не всі політичні організації) офіційно не визнаний, має свої регіональні меджліси на місцях. У Верховній раді Криму є депутатська фракція «Курултай». У Сімферополі діють Кримськотатарський національний театр, Кримськотатарська національна картинна галерея, Кримськотатарський фонд культури, Кримськотатарська бібліотека та ряд асоціацій, створених за професійною ознакою. Є кримськотатарські засоби масової інформації – радіо- та телепередачі, щоправда, з обмеженою програмою, преса. Почалося відновлення культурно-освітньої мережі.

За даними перепису 2001 р. **вірменська національна меншина** за своєю чисельністю збільшилась на 47,5 тис. осіб. У 1989 році в Україні налічувалося 54,2 тис. вірмен, в той час як в 2001 році – вже 99,9 тис. Дані свідчать про зростаючу імміграцію вірмен,

спричинену, певно, економічною ситуацією на їх батьківщині. Мову своєї національності вважають рідною 50,6 тис. (50%), російську — 43,1 тис. (43%), українську — 5,8 (5%). Переважна більшість вірмен (70%) проживає у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Одеській, Запорізькій областях, Автономній Республіці Крим та у м. Києві.

В Україні створено національно-культурні товариства, головна мета яких — сприяти всебічному співробітництву між народами України та Вірменії. Нині існує 13 таких товариств: у Криму, Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Сумській, Одеській, Харківській обл., у Києві, Севастополі. Почали працювати недільні школи для дорослих і факультативи для дітей з вивчення вірменської мови та літератури. Уроки вірменської мови відбуваються на базі українських шкіл.

За переписом 2001 р., в Україні налічувалося 34,2 тис. **грузинів** (1989 р. — 23,5 тис. осіб). Переважна більшість проживає у південно-східних областях (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Одеська, Запорізька) та м. Києві. Мову своєї національності вважають рідною 12,4 тис. осіб (52,9%), російську — 10,0 тис. осіб (29%), українську — 1 тис. осіб (4,1%), іншу — 0,4%.

В Україні створено чотири національно-культурних товариства грузинів: в Криму, Львівській та Одеській областях. Головна мета цих товариств — сприяти всебічному співробітництву між народами України та Грузії.

Висновки

Грунтуючись на наявному довідковому та статистичному матеріалі, можна виокремити головні тенденції етнополітичного розвитку України у ХХ — початку ХХІ ст.

1. Синхронізація розвитку більшості етнічних спільнот України у ХХ столітті. Вона дозволяє вивести кілька періодів, типових для всіх етнічних груп України:

Період Центральної Ради. Активізація діяльності етнічних груп, їх участь у вирішенні державних справ (шляхом обрання депутатів від етнічних груп).

— період політики «коренізації». Активна діяльність етнічних груп у усіх сферах життя суспільства: місцеве самоврядування, мистецтво, наука, освіта і т.ін.;

— період сталінських репресій. Введення жорсткої державної політики щодо етнічних груп, головними складовими якої стала тотальна русифікація та депортація окремих етнічних груп (кримських татар, болгар, німців та ін.);

— початок 60-х — кінець 80-х рр. Поступова активізація діяльності етнічних груп, початок національного відродження багатьох з них.

2. Загальне зменшення кількості населення України, яке не може не впливати на кількісний склад та співвідношення етнічних груп України.

3. Зростання за міжпереписний період 1989 — 2001 кількості осіб, які ідентифікують себе як українці. Така тенденція обумовлена не природнім ростом, а скоріше є результатом відновлення ідентичності частиною української етнічної спільноти та частковою асиміляцією українським етносом етнічно близьких груп (білорусів, росіян та ін.).

4. Зменшення чисельності таких етнічних спільнот, як росіяни, євреї і збільшення кримських татар, румун, грузинів, азербайджанців та вірменів.

5. Національно-культурне відродження більшості етнічних груп України, яке чітко демонструє аналіз міжпереписного періоду 1989 — 2001 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національний склад населення України та його основні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К., 2003.
2. Євтух В.Б. Національні меншини між державною етнополітикою та самовизначенням / В.Б. Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1998. — № 1-2. — С. 94.

3. Антонюк О.В. Основи етнополітики : [навчальний посібник] / Антонюк О.В. – К., 2005.
4. Бородінов В.Д. Етнополітологія : [навчальний посібник] / Бородінов В.Д. – Донецьк, 2008.

В.Д. Бородінов, І.І. Сысоева

Этнонациональная структура украинского общества

В статье характеризуются основные этнонациональные общности в Украине, исследуется качественная и количественная динамика развития основных этнических групп в независимой Украине на основе данных Всесоюзной переписи населения 1989 года и Всеукраинской переписи населения 2001 года. Используя справочный и статистический материал, авторы выделяют основные тенденции этнополитического развития Украины в XX – начале XXI веков.

Ключевые слова: этнонациональные сообщества, полиэтничность, перепись населения, культурно-национальные общества, национальное возрождение.

V.D. Borodinov, I.I. Sysoeva

Ethnonational Structure of Ukrainian Society

The authors of the article characterize basic ethnonational communities in Ukraine, explore the high-quality and quantitative dynamics of development of basic ethnic groups in independent Ukraine based on information of the All-union census of population 1989 year and the All- Ukrainian census of population 2001 year. Using a background and statistical material authors select the basic ethnopolitical progress trends of Ukraine in XX - beginning of XXI ages.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2013.